

83
8

83/8(A)

2081

सिद्धांतमंडी

83
8(A) ✓ सि. इ.

2087

सिद्धांतमंडी
Siddhantkamondi

सि. पू.

३८

ध्या। पाद्यमश्नापवाच्यः। वैतिमाणा। आवद्यान्। अस्माच्चाप्यात्। पत्रश्चेतिङी। बोपवादः। अवदश। वेगर्गादिः। भावद्या। तद्विता।
आपंचमसमाप्तेरधिकारोपे। युनस्तिः। युवनशब्दातिप्रत्ययः स्यात्सवतद्धितः। लिंगविशिष्टपरिभाषया सिद्धे तद्विताधिकारः।
उत्तरार्थः। युवतिः। अनुपसर्जनादित्येव। बहवो युवानो यस्य सा बहुयुवा। युवती। तितुमौतेः शत्रंतान्डी प्रबोध्यः॥ ॥
इति स्त्रीप्रत्ययाः॥ ॥ श्रीः प्रातिपदिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा। नियतोपस्थितिकः प्रातिपदिकार्थः।
मात्रशब्दस्य प्रत्येकयोगः। प्रातिपदिकार्थमात्रे लिंगमात्राद्यादिधिक्ये संख्यामात्रेव प्रथमा स्यात्। उच्चैः। नीचैः। रुद्धैः।
श्रीः। ज्ञानं। अलिंगनियतलिंगाश्च प्रातिपदिकार्थमात्र इत्यस्योदाहरणं। अनियतलिंगास्तु लिंगमात्राधिक्यस्य। तय
तदी। तदं। परिमाणमात्रे दोषो बीहिः। दोषरूपं परिमाणं तत्परिच्छिन्न इत्यर्थः। प्रत्ययार्थे परिमाणे प्रकृत्यर्थः। तेदेन संस
र्जणविशेषणं। प्रत्ययार्थस्तु परिच्छेद्यपरिच्छेदकभावेन बीहो विशेषणमिति विवेकः। वचनं संख्या। एकः। द्वौ। बहवः।
इह उक्तार्थत्वादिभेदेरप्राप्तौ वचनं। संबोधनेव। इह प्रथमा स्यात्। हे राम। कारक इत्यधिकृत्य। कर्तुरीक्षिततमक
र्म। कर्तुः क्रियया यदा लुमिष्टतमं कारकं कर्म संज्ञ स्यात्। कर्तुः किं। माये च श्वं बध्नाति। कर्मणा ईक्षितमाषाननुकु
र्तुः। तमप्रहृष्टां किं। पयसा ओदनं कुंते। कर्मण्यनुवृत्तं तौ कर्मगृहणमाधारनिरूप्यर्थः। अन्यपणे हं प्रविशतीत्यने
व स्यात्। अनभिहित इत्यधिकृत्य। कर्मणि द्वितीया। अनुक्ते कर्मणि द्वितीया स्यात्। हरिभजति। अभिहिते तु कर्मणि

३८

प्रातिपदिकार्थमात्र इति प्रथमैव। अनिधानं च प्रायेण। तितुः कृतद्धितसमासेऽ। तितुः। हरिः सेव्यते। कृतलक्ष्म्या सेवितः। त
द्धितः। शतनक्रीतः शत्यः। समासः। प्राप्तः आनंदो यं प्राप्तादः नां केचिन्निपाते। नाभिधानं। यथा। विषरक्षोपि संवर्धस्वयं चेतुम
सांप्रतं। सो प्रतमित्यस्य युज्यत इत्यर्थः। तथा युक्तवान्। क्षितं। ईक्षिततमवक्रियया युक्तमनी। क्षितमपि कारकं कर्मसं
ज्ञं स्यात्। ग्रामं गच्छन् तदणं स्पृशति। विषं भुंक्ते। अकथितं च। अपादानादिविशेषेण विवक्षितं कारकं कर्म संज्ञं स्यात्।
इत्याचूषवृद्धं। रुधिप्रच्छिन्नं। शासुजिमधुमुषां। कर्मयुक्तस्यादकथितं तथा स्यात्। न ह रुषूवहं॥ दुहादीनां द्वादशा
नां तथानी प्रभृतीनां वतुर्षं कर्मणाय युज्यते तदेव कथितं कर्म इति परिगणनं कर्तव्यमित्यर्थः। गां दे। गृध्रपयः। बलिं
याचते वसुधां। अविनीतं विनये याचते। तंडुलानोदनं च वति। गर्गो न शतं दडयति। ब्रजमवरुणद्विगां। माणवकं पथानं प
ठति। रक्षमवविनोति फलानि। माणवकं धर्मं ब्रूते शास्तिव। शतं जयति देवदत्तं। सुधां क्षीरनिधिं मध्नाति। देवदत्तं
शतं भुञ्छति। ग्राममजां नयति हरति कर्षति बहति वा। अथेति बंधनेयं संज्ञा। बलिं भिक्षते वसुधां। माणवकं धर्मं भाषते।
अभिधत्ते वक्तात्यादि। कारकं किं। माणवकस्य पितरं पथानं पृच्छति। अकर्मधातुभिर्योगे देशः कालो भावो गंतव्यो ध्वाव
कर्म संज्ञक इति वाच्यं। कुरुन्त्यपि। मासमास्ते। गोदोहमास्ते। क्रीशमास्ते। गतिबुद्धिप्रत्ययवसानार्थं शब्दकर्मो कर्म
काणामणि कर्त्ता सणो। गत्याद्यर्थो नां शब्दकर्म काणामकर्म काणो चाणो यः कर्त्ता सणो कर्म स्यात्। शत्रून् गमयत्वर्ग
वेदार्थं स्वानवेदयत्॥ आशयश्चास्मत्तदेवान्वेदमध्यापयद्विधिं॥ आसयत्सलिले पृथ्वीयः समे श्रीहरिर्गतिः॥ गती

सि. पू.
३९

त्यादिकिं। पावयत्योदनं देवदत्तेन। अण्यंतानां किं। गमयति देवदत्तो यज्ञदत्तं। तमपरः प्रयुज्जेत गमयति देवदत्तेन यज्ञदत्तं
विष्णुमित्रः। नीवहोर्न। नाययति वाहयति बीभारं भृत्येन। नियंत कर्तृकस्य वहेर निषेधः। वाहयति रथं वाहानस्य
तः। आदिरराद्योर्न। आदयति रवा दयति वा न्तं वडुना। भक्षेरहिं सार्थस्य न। भक्षयत्यन्तं वडुना। अहिं सार्थस्य किं।
भक्षयति बली वदन्सस्यं। जल्यति प्रभृती नामुप संख्यानं। जल्ययति भाषयति पुत्रं देवदत्तः। दशेष्टा दश
यति हरिं नक्तान्। सूत्रे ज्ञान सामान्यार्थानामेव ग्रहणं। ननु तद्वि शेषार्थानामित्यनेन ज्ञाप्यते। तेन स्मर
ति जिघ्रसीत्यादीनां। स्मारयति प्रापयति देवदत्तेन। शब्दाययति र्न। शब्दाययति देवदत्तेन। धातुसंज्ञा तत्क
र्मत्वेनाकर्म कृत्वात्प्राप्तिः। येषां देशकालादिभिन्नं कर्म न संभवति तेनाकर्मकाः। ननु विवक्षितकर्मोप्यपि। तेन भासमा
स्य सयति देवदत्तमित्यादौ कर्मत्वं भवति। देवदत्तेन पाचयतीत्यादौ तु न। ह्येकैरन्यतरस्यां। ह्येकैरप्योयः कर्त्ता सणोवा
कर्म स्यात्। हारयति कारयति भृत्येन भृत्यं वा कर्तुं। अभिवादि दृशोरात्मनेपदे वेति वाच्यं। अभिवादयते दर्शयते देवं भ
क्तैर्न भक्तं वा। अधिप्रीडः स्थासं कर्म। अधिपूर्वाग्रामेषामाधारः कर्म संज्ञः स्यात्। अधिशीः। अधितिष्ठति। अध्यास्ते
वैवेकुंठहरिः। अभिनिविशश्च। अभिनीत्येव तस्य घातपूर्वस्य विशतेराधारः कर्म संज्ञः स्यात्। अभिनिविशते सन्ना
गी। परित्रयणे संप्रदा। नमन्यतरस्यामिति सूत्रादिह मंडूकपुत्यान्यतरस्यां ग्रहणमनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्च

म
ते
३९

४३/४ (A) ✓

४३/४ (A)

कुडुतः। उकारांतादयोपधाज्जातिवाचिनः स्त्रियामुडु स्यात्। कुरुः। कुरुनादिभ्योऽप्यः। तस्य स्त्रियामवन्तीत्यादिना लुक्। अयोप
धात्वि। अर्धपुत्राणि। अप्राणिजाते श्वारज्वादी नामुप संख्यानं। रज्वादि यर्षु दीसादुवर्णते भ्य एव। अलाब्धा। कर्कधा। अ
नयोदश घातत्वे पिनाडु धात्वोरिति विभक्त्युदात्तत्वं प्रतिषेधः। कुडुः फलं। प्राणिजाते स्तु च्छकवाकुः। रज्ज्वोदे स्तु रज्जुः। हनुः।
वाक्कंतात्संज्ञायां। स्त्रियामुडु। भड् बाहूः संज्ञायां किं। वृत्तवाहुः। पंगोश्च। पंगूः। श्वभूरस्योकाराकारलोपश्च। वाहुः। पुं
योगलक्षणे स्पृजां बोपकारः। लिंगविशिष्टपरिशेषया स्तुयैः। श्वश्रूः। ऊरुत्तरपदादौ पम्य उपमानवाचि पूर्वपदमूर्त्तत्वे रषेद
मूर्त्तमत्रातिपदिकं तस्मादुडु स्यात्। करभोरुः। औपम्ये किं। वृत्तोरुः स्त्री। संहितशफलक्षणे वामादेश्च। संहितशफलक्ष
णवामरत्येवमादिः प्रातिपदिकादुरुत्तरपदा स्त्रियामुडु स्यात्। अनौपम्यार्थसूत्रं। संहितोरुः। सेवशफोरुः। शफोरवरोताविवसं
श्लिष्टतादुपवारात्। लक्षणे शब्दादश आघन्। लक्षणे रूः। वामोरुः। संहितसहाभ्यां वेति वक्तव्यं। हितेन सह संहितोऽुरुत्तर
स्यासां संहितोरुः। सहेतेरिति सहेऽुरुत्तरस्याः सां सहेरुः। यद्वा। विद्यमानवचनस्य सह शब्दस्य कुर्वति शयप्रतिपादनाय प्रयो
गः। संज्ञायां। कडुकमंडलूः संज्ञायां विषये बलीकृ स्त्रियामुडु। कडूः। कमंडलूः। संज्ञायां किं। कडुः। कमंडलुः। अफंदोर्थे वचनं।
शाडरवाद्यत्रोडोर्न। शाडरवादेरत्रोकारस्तदन्ताच्च जातिवाचिनोऽङी नृत्प्यात्। शाडरबी। वेदी। जातेरित्यनुवृत्तेः पुंयोगेऽङी वि
वा नृत्तरयो रदि श्चेति गणसूत्रं। नारीशपडश्चापू। यडन्ता स्त्रियां वाप्यात्। यडुप्यडोः सामान्यग्रहणं। आंबड्या। कादीषगं

यणात्कृविन्ता। पापेभिर्निवेशः। उपाचव्याडुवसः। उपादिपूर्वस्यवसतेराधारः कर्मसंज्ञः स्यात्। उपवसति। अनुवसति। अधि
 वसति। आवसति। वावैकुण्ठहरिः। अशुक्त्यर्थे स्यतुन। वने उपवसति। उभसर्वतसोः कार्याधिगुपयोदिबुविषु॥ द्वितीयान्नेडितं
 तेषु ततो न्यत्रापि दृश्यते॥ उभस्यतः कृच्छं गोपाः। सर्वतः कृच्छं। धिकृच्छं भक्तं। उपयुपरिलोककं। अध्याधिलोकं। अधोधो
 लोकं। अभितः परितः समानानि कृष्णहाप्रतियोगेपि। अभितः कृच्छं। परितः कृच्छं। ग्रामं समया। ग्रामं निःकृष्ण। हाकृष्णभ
 क्तं। तस्य शोच्यत इत्यर्थः। बुभुक्षितं न प्रतिभाति किंचित्। अंतरे तरेण युक्ते। आभ्यांयोगे द्वितीया स्यात्। अंतरे तामां
 हरिः। अंतरेण हरिं न सुखं। कर्मप्रववनीया इत्यधिकृत्य। अनुलक्षणे। लक्षणे द्योत्ये अनुक्तसंज्ञः स्यात्। गत्युपस
 र्गसंज्ञापवादः। कर्मप्रववनीययुक्ते द्वितीया। एते न योगे द्वितीया स्यात्। जपमनुप्रावर्षत्। हेतुभूतत्वात्। पलक्षणं व
 र्णमिति यर्थः। पारादिहेतौ तृतीयानेन बाध्यते। लक्षणे ध्यंभूतेत्यादिना सिद्धे पुनः सहाविधानसामर्थ्यात्। तृतीया
 यी। अस्मिन् द्योत्ये नुरुक्तसंज्ञः स्यात्। नदीमन्ववसितासना। नद्या सह संबद्धेत्यर्थः। विज्रबधने क्तः। हीने। हीने द्यो
 त्येनुप्रावर्षत्। अनुहरिंसुराः। हरेहीना इत्यर्थः। उपोधिकेव। अधिके हीने च द्योत्ये उपेत्ययं प्राग्वत्। अधिके सप्तमीवक्ष्य
 त। हीने उपहरिंसुराः। लक्षणे ध्यंभूतारख्यानमागवीप्सासुप्रतिपद्येन वः। एष्वर्थेषु विषयभूतेषु प्रत्यादय उक्तसंज्ञाः
 स्यः। लक्षणे। वक्षं प्रतिपद्येनुवा विद्यो तते विद्युत्। इत्यंभूतारख्याने। भक्तो विष्णु प्रतिपद्येनुवा। भागे। लक्ष्मीविष्णु
 प्रतिपद्येनुवा। हरे भागे इत्यर्थः। वीप्सायां। वक्षं वक्षं प्रतिपद्येनुवा सिंचति। अत्राप्यसंगत्वाभावात्तत्रणत्वं। एषुकिं। पारिषि

सि. पू.
५०

वति अभिर भागे भागवर्जेल क्षणा दावभिरु त्तसंरुः स्यात् । हरिमभिवर्त्तते । भक्तो हरिमभिः । देवं देवं अभिसिंचति । अ
भगे किं । यद्वममाभिष्यात्तदीय तो । अधिपरी अनर्थको । उक्तसं होस्तः । कुतो ध्यागच्छति । कुतः पयो गच्छति । मति संज्ञा बाधा
तिर्गता विति निर्घा तोन । सुः पूजायां । सुसिक्तः । सु स्तुतः । अनुपसर्गता नृपः । पूजायां किं । सुषि त्तं किंतवात्र क्षेपोपं । अति
रुति क्रमणे वा । अति क्रमणे पूजायां चातिः कर्म प्रवचनीयः स्यात् । अति देवान् कुरु । अपिः पदार्थ संभावना न्ववस
र्गगर्हा समुच्चयेषु । एषु चोत्प्रेषु अपिरु त्तसंरुः स्यात् । सर्पिषोपि स्यात् । संभावनायां लिङ् । तस्या एव विषय भूते भ
वने कर्तृदौर्लभ्यं प्रयुक्तं दौर्लभ्यं द्योतयन्नापिशब्दः स्यादित्यनेन संबध्यते । सर्पिष इति वष्टी तु अपिशब्द बलेन
गम्यमानस्य विंदोरवयवावयवि भावसंबंधे । इयमेव ह्यपिशब्दस्य पदार्थो द्योतकतानाम् । द्वितीया तु नेह प्रवर्त्त
ते । सर्पिषो विंदुना योगेन तपिनेत्युक्तत्वात् । अनुपसर्गता नृपः अपि स्तुत्यादि ह्युक्तः । संभावने शतयुत्कर्षमाविष्कृतु
मिलुक्तिः । अपि स्तुतिः । अन्ववसर्गः कामचारा नुशाधि देवदत्तमपि स्तुत्यादि बलं । गहो । अपि सिंचे अपि स्तुतिः । समु
च्चये । काला धनोत्तरस्य संयोगे । इह द्वितीया स्यात् । मासकल्याणी । मासमधीते । मासंगुडधानाः । कोशं कु
टिलान् दी । कोशमधीते । कोशमिरिः । अत्यंत संयोगे किं । मासस्य द्दिरधीते । कोशस्यैकदेशे पर्वतः । स्वतंत्रक
र्त्ता । क्रियायां स्वातंत्र्येण विवक्षितोर्थः कर्त्ता स्यात् । साधकतमं करणं । क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारकं करणसंज्ञं

५०

स्यात् । तमप्यग्रहणं किं । गंगायां द्योपः । कर्त्तृकरणयोस्तृतीया । अर्त्तमेहिते कर्त्तरि करणे च तृतीया स्यात् । रामेण बाणेन हतो वा
ली । प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानं । प्रकृत्या न्वारुः । प्रायेण पादिकः । गोत्रेण गार्ग्यः । समेनेति । विषमेनेति । द्विदोणेन धान्यं क्रीणाति ।
सुरेन दुःखेन पातीत्यादि । दिवः कर्म च । दिवः साधकतमं कर्म संरु स्यात् । तत्राकरणसंज्ञं । अक्षिरक्षान्वादी व्यति । अपवर्गे
तृतीया । अपवर्गः फलप्राप्तिस्तस्यां द्योत्यायां काला धनोत्तरस्य संयोगे तृतीया स्यात् । अक्राकोशेन वानुवाकोधीतः । अपवर्गे
किं । मासमधीतेनायातः । सहस्रं कुरु । प्रधाने । सहार्थेन युक्ते अप्रधाने कारके तृतीया स्यात् । पुत्रेण सहागतः पितुः । एवसाकंसादि
समंयोगेपि । विना पितृद्योगं तृतीया । वृद्धोयुनेति निर्देशात् । येनंगविकारः । येनंगेन विहृतेनांगिने विकारो लक्ष्यते तत्तत्तृती
या स्यात् । अक्षिणाकाणः । अक्षिसंबंधिकाणत विशिष्ट इत्यर्थः । अंगिनः किं । अक्षिकाणामस्य । रत्नं रत्नलक्षणे । कंचित्प्रकारं प्राप्त
स्य लक्षणे तृतीया स्यात् । जाद्वभिस्तापसः । ऊदजाप्यतापसत्वं विशिष्ट इत्यर्थः । संज्ञोन्यतरस्यां कर्मणि । संपूर्वस्य ज्ञानतिः
कर्मणि तृतीया स्यात् । पित्रापितरं वा संजानीते । हेतो हेतुर्थे तृतीया स्यात् । इत्यादिसाधारणं निर्व्यापारसाधारणं च हेतुत्वं
करणत्वं तु क्रियामात्रविषयं व्यापारनियतं च । दंडेन घटः । युष्मन् इष्टो हरिः । फलमपि हेतुः । अध्ययनेन वसति । गम्यमाना पिक्रिया
विभक्तौ प्रयोजिका । अलंभ्रमेण । भ्रमेण साधनास्तीत्यर्थः । इह साधनक्रियां प्रतिभ्रमः करणं । शतेन शतेन वत्सान् नृपायय
तिययः । शतेन परिच्छिद्येत्यर्थः । अक्षिण्यवहारे दाणः प्रयोगे चतुर्थ्यर्थे तृतीया । दास्या संयच्छते कामुकः । धर्मतु भार्यायै संयच्छति ।

॥ श्रीः

कर्मणायमभिप्रेतिसंप्रदानं। दानस्य कर्मणायमभिप्रेतिसंप्रदानसंज्ञः स्यात्। चतुर्थसंप्रदाने। स्पष्टं। विप्रायगां ददाति॥
 अनभिहितरूपेण। दानीयोरिप्रः। क्रिययायमभिप्रेतिसोपि संप्रदानं। यजेः कर्मणः। करणसंज्ञा संप्रदानस्य च कर्मसं
 ज्ञा। पशुना रूद्रं यजते। पशुरुद्राय ददातीत्यर्थः। रुद्रार्थानां प्रीयमाणः। रुद्रार्थानां धातूनां प्रयोगे प्रीयमाणोर्थः संप्रदानसंज्ञः
 स्यात्। हरये रोचते भक्तिः। अन्यकर्तृको भिलाषोरुचिः। हरिर्नष्टप्रीते भक्तिः कर्तृ। प्रीयमाणः किं। देवदत्ताय रोचते मोदकः
 पथि। श्लाघकुडू स्थाशपां ह्रीं प्रयमानः। एषां प्रयोगे बोधयितुमिष्टः संप्रदानस्य स्यात्। गोपी स्मरत्कृष्णाय श्लाघयते।
 कुते। तिष्ठते। शपते वा। ह्रीं प्रयमानः किं। देवदत्ताय श्लाघते पथि। धारयते। धारयते। प्रयोगे उत्तमर्ण उत्तं संज्ञः
 स्यात्। भक्त्या धारयति मोक्षं हरिः। उत्तमर्णः किं। भक्त्या धारयति शतंग्रामे। कृते रीक्षितः। स्पृहयते। प्रयोगे इष्टः संप्र
 दानं स्यात्। पुष्पेभ्यः स्पृहयति। रीक्षितः किं। पुष्पेभ्यो वने स्पृहयति। रीक्षितमास्पृष्टं इष्टं संज्ञा। प्रकर्षविवक्षायां तु परत्वात्
 कर्मसंज्ञा। पुष्पाणि स्पृहयति। कुध इहेषां सूर्याधीनां यंप्रतिकोपः। कुधाद्यर्थानां प्रयोगे यंप्रतिकोपः स उक्तसंज्ञः स्या
 त्। हरये कुध्यति। दुष्यति। ईर्ष्यति। अस्वयति। यंप्रतिकोपः किं। नार्थमीर्ष्यति। मैनामन्याद्राक्षीदिति। क्रोधो मर्षः। दो
 होपकारः। ईर्ष्या अक्षमा। अस्वयागुणेषु दोषा विष्करणं। दुहादयोपि कोपप्रवर्गवा एव गृह्यते। अतो विशेषणं सामान्यं
 न यंप्रतिकोप इति। कुध इहेषां स्पृहयति। कर्म। सोपसंज्ञं योरनयो यंप्रतिकोपस्तत्कारकं कर्मसंज्ञं स्यात्। क्रूरमभि
 कुध्यति। अभि दुष्यति। राधीक्ष्यो यस्य विप्रश्नः। एतयोः कारकं संप्रदानं स्याद्यदोषो विविधः प्रश्नः क्रियते। कृष्णाय

राध्यति। ईक्षते वा। दृष्टेगर्गः मुक्ताश्रुभंदर्या बोधयतीत्यर्थः। प्रत्याङ्ग्यां श्रुवः पूर्वस्थकर्त्ता। आभ्यां परस्य श्रुणोते योगे पूर्वस्य
 प्रवर्त्तनरूपव्यापारस्य कर्त्ता संप्रदानं स्यात्। विप्रायगां प्रतिश्रुणोति। आश्रुणोति वा। विप्रेण मर्त्ये देहीति प्रवर्त्तितः प्रतिजानीत
 इत्यर्थः। अनुप्रतिगृह्णन्। आश्रुणोते योगे कारकं पूर्वव्यापारस्य कर्त्ता संप्रदानं संप्रदानं स्यात्। होत्रे नुगुणाति। प्रतिगृह्णाति।
 हाताप्रथमं शंसति तमध्वर्युः प्रोत्साहयतीत्यर्थः। परिक्रयणे संप्रदानं मन्यतरस्यो। नियतकालं भक्त्या स्वीकरणं। अपरिक्र
 यणं तस्मिन्साधकं तत्कारकं संप्रदानं संप्रदानं वा स्यात्। शीतेन शताय वा परिक्रीतः। तादर्थ्ये चतुर्थी वाच्ये। मुक्तये हरिं भजति।
 कृपि संपद्यमाने च। भक्तिर्ज्ञानाय कल्पते। संपद्यते जायते। इत्यादि। उत्पातेन तापिते च। वाताय कपिला विद्युत्। हितयोगे च।
 ब्राह्मणाय हितं। क्रियाधो विपदस्य च कर्मणि स्थानिनः। क्रियाधो क्रिया उपपदस्य तस्य स्थानिनोऽप्युपपद्यमाने स्य तुमु
 नः कर्मणि चतुर्थी स्यात्। फलेभ्यो वाति। फलान्याहर्तुं यातीत्यर्थः। नमस्कृते नमः सिद्धाय। नमः सिद्धमनुकूलयितुमित्य
 र्थः। एवमवयवेषु वेन नमस्कृत्येत्यादावपि। तुमर्थाच्चाभाववचनात्। भाववचनाच्चेति सूत्रेण विहितो यस्तदं ताच्चतुर्थी स्या
 त्। यागाय स्याति। यष्ट्यातीत्यर्थः। नमः स्वस्ति स्वाहा स्वधा लंबवडुगो गात्रा। एभिर्योगे चतुर्थी स्यात्। उपपदविभक्तैः का
 रकविभक्तिर्बलीयसी। नमस्करोति देवान्। प्रजाभ्यः स्वस्ति। अग्नये स्वाहा। पितृभ्यः स्वधा। अहस्ये नमः। लमितियया
 स्यर्थग्रहणं। तेन देवेष्वो हरि रत्नं प्रभुः समर्थः शक्त इत्यदि। प्रत्वादियोगे च अपि साधुः। तस्मै प्रभवति। स एषाया

सि. ५२
४२

मणीति निर्देशात्। तेन प्रभुर्भूषणं वनत्रयस्येति सिद्धं। वषट् इति। चकार पुनर्विधानार्थः। तेनाशी विवक्षायां परामर्शः।
तु यश्च शिष्योतिष्ठति। बाधितवत्तुर्थं भवति। स्वस्तिगोभ्योभूयात्। मन्यकर्मण्यनादरे विना पाप्राणिषु। प्राणिवर्जम
न्यते कर्मणि च तु यश्चास्यातिरस्कारे। न तां तृणं मन्ये तृणाय वा। श्यनानिर्देशात् तनादियोगेन। न तां तृणं मन्ये। अप्रा
णिचित्यपनीय। नौका कान्तशुकसगालवर्जं चितिवाच्यं। तेन न तां तावदन्नमन्य इत्यत्र प्राणित्वेपि भवत्येव। गत्यर्थकर्मणि द्वितीया च तु यश्चि श्यामन धनि। अधभिन्ने गत्यर्थानां कर्म
णि एते स्तश्चेष्टायां। ग्रामंग्रामाय वा गच्छति। चेष्टायां किं। मनसा हरिं भजति। अनध्वनिकं। पंथानं गच्छति। गंजा
धिष्ठिते अधन्ये वायं निषेधः। यदा तत्स्थयात्थं था एवाकमिलुमिष्यते तदा तु च तु यश्च भवत्येव। उत्पद्येन पथे गच्छति।
॥ ॥ ध्रुवमप्येपादानं। अपाये विभ्लेषस्तस्मिन्साध्ये ध्रुवमवाधिभूतं यत्कारकं देते पादानसंज्ञं स्यात्। अपादाने पंचमी। ग्रा
मादायाति। आवतोश्चात्पतति। कारकं किं। रक्षस्य पर्जन्यपतति। तु गुप्सा विरामप्रमादार्थानामुपसरयाने। पापाज्ज
गुप्तते। विरमति। धर्मात्प्रमाद्यति। भीत्रार्थानां भयहेतुः। भयार्थानां त्राणाथानां च प्रयोगे भयहेतुरपादानं स्यात्।
चारादिभेदेति। चोराश्चायते। भयहेतुः किं। वने बिभेति। जायते वा। पराजितः। पराजितः प्रयोगे असह्योर्थे पादानं स्यात्।
तां अध्वनात्परा जयते। ग्रायतीत्यर्थः। असौढः किं। शत्रून्पराजयते अभिभवतीत्यर्थः। वारणाथानां भीक्षितः। प्रवृ

एतदधीनां धातूनां कारकमपादानसंज्ञं स्यादित्यर्थः ४

तिविधौ तोरारणं। वारणाथानां प्रयोगे ईप्सितोर्थे पादानं स्यात्। यवेभ्यो गां वारयति। ईप्सितः किं। यवेभ्यो व गां वारयति स्ते
वे। अंतर्द्वयेनादर्शनमिच्छति। व्यवधाने सति यत्कर्तव्यं कस्यात्मानो दर्शनस्याभावमिच्छति तदपादानं स्यात्। मातुर्निल।
यते कछः। अं तर्द्वे किं। चोरान्निदिदक्षते। दक्षतिग्रहणं किं। अदर्शने छायां सत्यां सत्यपि दर्शने यथा स्यात्। आरब्धातो
पयोगे। नियमपूर्वकविद्या स्वीकारे वक्ता प्रकृतः स्यात्। उपाध्यायादधीते। उपयोगे किं। नरस्य गाथां शृणोति। जनि
कर्तुः प्रवृत्तिः। जायमानस्य हेतुरपादानं स्यात्। ब्रह्मणः प्रजाः प्रजायंते। भुवः प्रभवः। भवनं भूः। भूकर्तुः प्रभवस्तथा॥
दिभवतो गां गाय भवति। तत्र प्रकाशतरत्यर्थः। ल्यब्लोपे कर्मण्यधिकरणे च। प्रासादात्प्रेक्षते आसनात्प्रेक्षते। प्रासादमारु
ह्यसेने उपविश्य प्रेक्षत इत्यर्थः। श्वशुराज्जिह्वेति। श्वशुरं निरीक्ष्येत्यर्थः। गम्यमाना पित्रिया कारकविभक्तिनां निमित्तं। कस्मा
त्तत्तं न द्याः। यतश्चाध्वकालनिर्माणं तत्र पंचमी तद्युक्तादध्वनः प्रथमा सखिकालात्तृतीया च वक्तव्या। वनाद्गामायाजने शजः
नवाकास्तर्तिया आग्रहयणीमासे। अन्यारादि तरत्ते दिक्शब्दो वृत्तरूपदाज्ञात्पुक्ते। एते योगे पंचमी। अन्व इत्यर्थग्रह
णं। इतरग्रहणं प्रपञ्चार्थं। अन्यो निन्न इतरा वाहकत्वात्। आरादनात्। कृते लक्ष्मात्। पूर्वगामात्। दिशि दृष्टः शब्दो दिक्शब्द
स्तेन संप्रतिदेशकालवृत्तिना योगे विभवति। चेत्तात्पूर्वः फाल्गुनः। अवयववाच्ययोगे तु न। तस्य परमाप्ते उतमिति निर्देशात्।
पूर्वकायस्य। अन्वत्तरपदस्य दिक्शब्दतेपि षष्ठी बाधितुं पथकग्रहणं। प्राक्प्रत्यगवाग्रामात्। आ
वृद्धिणाग्रमात्। आहि। दक्षिणा हिग्रामात्। अपादाने पंचमी। तिसृत्रेकातिव्याः प्रवृत्तीति भाष्यप्रयोगात्प्रत्यययोगे

पंचमी॥ भवात्प्रभृतिभवादारभ्यबासेद्योहरिः। अपपरिबहिरिति समासविधानात्पकादुहिर्येपि पंचमी॥ ग्रामा इति॥ अपप
रावर्जने। एतौ वर्जने कर्मप्रवचनीयोस्तः। आज्ञमयोदावचने। आज्ञमयोदायामुक्तसंज्ञः स्यात्। वचनग्रहणादभिविधा
वपि। पंचम्यपाङ्परिभिः। एतैः कर्मप्रवचनीयेर्योगे पंचमी स्यात्। अपहरेः संसारः। परिहरेः संसारः। परिस्ववर्जने। लक्ष
णादौतु हरिपरि। आमुक्तैः संसारः। आसकृत्तादुह्म। प्रतिःप्रतिनिधिप्रतिदानयोः। एतयो रर्थयोः प्रतिरुक्तसंज्ञः स्यात्।
प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात्। अत्र कर्मप्रवचनीयेर्योगे पंचमी स्यात्। प्रधुम्नः रुक्मात्प्रति। तिलेभ्यः प्रतियच्छति
माषान्। अकर्तृत्वे पंचमी॥ कर्तृवर्जितं यदणं हेतुभूतं ततः पंचमी स्यात्। शतादुहः। अकर्तृत्वे। शतिनबधित
विभाषागुणोस्त्रियां। गुणे हेतावस्त्री लिंगे पंचमी वा स्यात्। जाया जाड्येन वा बद्धः। गुणेरितिकिं। धनेन कुलं। अस्त्रियां
किं। बुध्यामुक्तः। विभाषेतियोगविभागादगुणे स्त्रियां च कश्चित्। धूमादग्निमान्। नास्ति घटो नुपलब्धः। एष ग्विना
नानाभिस्तृतीयान्यतरस्यो। एभिर्योगे तृतीया स्यात्पंचमी द्वितीये च अन्यतरस्यांग्रहणं समुच्चयार्थं। पंचमी द्वितीये
अनुवर्तते। एष ग्रामेण रामा दामं वा। एव विनानाना। करणे च स्तोका ल्यक्षध्रुवकतिपयस्यासत्त्ववचनस्य। एभ्योऽ
व्यवचनेभ्यः करणे तृतीयपंचम्योस्तः। स्तोकेन स्तोकादामुक्तः। इत्येतु स्तोकेन विषयगतः। दूरांतिकार्थेभ्यो द्वितीयानि।
एभ्यो द्वितीया स्यात्चात्पंचमी तृतीये। प्रातिपदिकार्थमात्रे विधिरयं। ग्रामस्य दूरं दूरात् दूरं वा। अंतिकर्म तिकादंतिके

नवा। असत्त्ववचनस्येत्यनुवर्तते न ह। दूरः पंथाः॥ ॥ षष्ठीशेषे। कारकप्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तः स्वस्वामिभावादिशेषस्तत्र षष्ठी स्या
त्। शतः पुरुषः। कर्मोदी नामपि संबंधमात्रविवक्षायां षष्ठीव। सतांगतं। सविष्योजानीते। मातुस्मरति। एषोदकस्योपस्कुरुते।
भजे शंभो श्रवणयोः। कलानां तत्तः। षष्ठीहेतुप्रयोगे। हेतुशब्दस्य प्रयोगे हेतौ द्योत्ये षष्ठी स्यात्। अन्तस्य हेतोर्वसति। स
र्वनाम्नस्तृतीयान्। सर्वनाम्नो हेतुशब्दस्य प्रयोगे हेतौ द्योत्ये तृतीया स्यात् षष्ठी च। केन हेतुना वसति। कस्य हेतोर्व
सति। निमित्तपर्याय प्रयोगे सर्वासां प्रायदर्शितं। किं निमित्तं वसति। केन निमित्तेन। कस्मै निमित्तायेत्यादि। एवं किं कारणं
किं प्रयोजनं। के हेतुस्त्रियादि। प्रायग्रहणादसर्वनाम्नः प्रथमा द्वितीयेन स्तः। तानेन निमित्तेन हरिः सव्यः। हान्यना
यनिमित्तायेत्यादि। षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन। एतद्योगे षष्ठी स्यात्। दिक् शब्देति पंचम्या अपवादः। ग्रामे दक्षिणतः पुर
स्तात्। उपर्युपरिष्ठात्। एनपा द्वितीया। एनवर्तनेन योगे द्वितीया स्यात्। एनपेक्षितियोगविभागात् षष्ठ्यपि। दक्षिणेन ग्रा
मंग्रामस्य वा। एवमुत्तरेण। दूरांतिकार्थेः षष्ठ्यन्यतरस्यो। एतैर्योगे षष्ठी स्यात्पंचमी च। दूरं निकटं वा ग्रामस्य ग्रामा
दु। होविदर्थस्य करणे। ज्ञानातेरज्ञानार्थस्य करणे कारके शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी स्यात्। सविष्योजनं। अधीग
र्धदये शां कर्मणि। एषां कर्मणि शेषे षष्ठी स्यात्। मातुः स्मरति। सविष्योदयनं। ईशायनं वा। रत्रः प्रतियत्नो। कर्मक
र्मणि शेषे षष्ठी स्यात्। प्रतियत्नो गुणाधानं। एषोदकस्योपस्करणं। रुक्मार्थानां भाववचनानामज्वरेः। भावकर्त

सि. पू.
४५

वेतिकर्तृरियद्विधानादभिहितं कर्म। तत्र योगो विभज्यते। कृत्यानां। उभयप्राप्ताविति नेति चानुवर्तते। तेन नेतव्या ब्रजंगा वः कृ
त्तेन। ततः कर्तृरिव। उक्तैः। तुल्याधैर तुल्योपमाभ्यां। तृतीयान्यतरस्यां। तुल्याधैरिगि तृतीया वास्यात्पक्षे षष्ठी। तुल्यः सदृशः
समो वा कस्य कृत्तेन। अतुलोपमाभ्यां किं। तुला उपमा वा कस्य नास्ति। चतुर्थी वा शिष्यायुष्यमदभद्र कुशलसुरवाय
हितैः। एतदधैरिगि चतुर्थी वास्यात्पक्षे षष्ठी। आयुष्यं चिरं जीवितं वा कस्य कस्य वा भूयात्। एवंमदभद्र कुशलं निरा
म्यं सुरवंशं। प्रयोजनं हितं पथं वा भयात्। आशिषिकिं। देवदत्तस्यायुष्यमस्ति। आख्यानात्सर्वत्रार्थग्रहणं। मद्रथदयोः
पर्यायत्वादन्यतदरो न पठनीयः॥ ॥ आधारोधिकरणं। कर्तृकर्मद्वारा तन्निष्क्रियायां आधारः कारकमधिकरणसंज्ञः
स्यात्। सप्तम्यधिकरणेव। चकारादूरांतिकार्थेभ्यः। ओषधेः विको विषयिको अभिवापकश्चेत्याधारस्त्रिधा। कटे आस्ते॥
स्थाल्यां यचति। मोक्षे दृष्टास्ति। सर्वस्मिन्नात्मास्ति। वनस्य दूरे अंतिके वा। दूरांतिकार्थेभ्य इति विभक्तित्रयेण सद्वचनस्य
विभक्तयः फलिताः। कृत्ये निषयस्य कर्मण्युपसंख्यानं। अधीतीत्याकरणे। अधीतं व्याकरणमनेनेति विग्रहः। इष्टादि
न्यश्चेतिकर्तृरीनिः। निमित्तो कर्मयोगे। निमित्तमिह फलं। योगः संयोगः समवायात्मकः। चर्मणि द्वीपिनं हंति। दंत
योर्हति कुंजरः॥ वालेषु च मरीहंति। साम्नि पुष्कलको हतः। हेतुत्वात् प्राप्ता। सामां उकोशः पुष्कलको गंधमृगः।
योगविशेषेति किं। वेतनेन धान्यं लूनाति। यस्य च सावेन भावलक्षणे। यस्य क्रियायां क्रियांतरं लक्ष्यते ततः सप्तमी॥

४५

गोषु दुः। धमाना सुगतः। साधसाधुप्रयोगेव। धसाधुः कृत्वा मातरि। असाधुर्मातुले। अर्होणां कर्तृत्वे अनर्हानामकर्तृत्वे
तद्वैपरीत्येव। सुकृतसत्सु असंत आसन्ते। सत्सु तिष्ठत्सु असंत स्तरंति। असत्सु तदसु संतस्तिष्ठंति। षष्ठी चानादरे। अना
दराधिके भावलक्षणे षष्ठी सप्तम्या स्तः। स्वामी श्वरपतिदायादसाक्षिप्रतिभूषस्तैश्च। एतैः सप्तभिर्योगे षष्ठी स
प्तम्या स्तः। रुदति रुदतो वा प्राब्रजतीति। रुदंतं पुत्रादिकमानादित्यस्य स्तः। नित्यर्थः। षष्ठी मेव प्रासाम्येयां याक्षि
कसप्तम्यर्थे वचनं। गवांगेषु वा स्वामी। गवांगेषु प्रसूतः। गाएव अनुभवितुं जात इत्यर्थः। आयुक्त कुशलाभ्यां
वासेवायां। आभ्यां योगे षष्ठी सप्तम्या स्तः स्तात्यर्थे। आयुक्तो व्यापारितः। आयुक्तो कुशलो वा हरिपूजने पूजनस्य
वा। आसेवायां किं। आयुक्तो गोशकटे। इष्युक्त इत्यर्थः। यतश्च निद्वारणं। जातिगुणक्रियासंज्ञाभिः समुदायादे
ः कदेशस्य पृथक्करणं। निद्वारणं यतस्ततः षष्ठी सप्तम्या स्तः। नृणां नृषु वा आत्मणाः श्रेष्ठः। गवांगेषु वा रुद्धो
गोः संपन्नक्षीरा। गच्छतां गच्छत्तथा वनूशीघ्रः। छात्राणां छात्रेषु वा मैत्रः पटुः। पंचमी विभक्ते। विभागो विभक्तं। नि
द्वार्यमाणस्य यत्र भेद एव तत्र पंचमी स्यात्। माधुरा पटलिपुत्रेभ्य आद्यपतराः। साधुनिपुणाभ्यामर्वायां सप्तम्यप्रतिः।
आभ्यां योगे सप्तमी स्यात्। अर्वायां नृपुत्रेः प्रतियोगे। मातुरि साधुनिपुणो वा। अर्वायां किं। निपुणो दाहो भृत्यः। इ
ह तल्लक्षणे तात्पर्यं। अत्रत्यादिभिरिति वक्तव्यं। साधुनिपुणो वामातरं प्रति अनुवा। प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया वा

असत्सु तिष्ठत्सु सं
तस्तरंति॥२

सि. पू. ४६ आभ्यांयोगे लतीयास्यात्सप्तमी। असितउत्सको बहुरिणाहरोवा। नक्षत्रेचलुपि। नक्षत्रेप्रकल्पयेसतिलुसंरुपा लुपमानस्य
 प्रत्ययस्यार्थस्तत्रवर्तमानान्तेतीयासप्तम्योस्तोधिकरणे। मूलेनावाहयेदेवीश्रवणेनविसर्जयेत्। मूलेश्रवणे
 इतिवा। लुपिकि। पुष्ये शनिः। सप्तमी पंचम्यो कारकमध्यो। शक्तिद्वयमध्येयोकालाधनौताभ्यामेतेस्तः। अद्यमुक्तायं
 हेतुहादासोक्ता। कालशक्त्योर्मध्येयंकालः। इहस्थोयंकोशोकोशादालक्ष्यंविधेत्। कर्त्तृकर्मशक्त्योर्मध्येदेशः।
 अधिकशेदेनयोगेसप्तमी पंचम्यविधेते। तदस्मिन्तधिकमितिस्मादधिकमितिचसूत्रनिर्देशात्। लोकेलोहाधि
 कोहरिः। अधिरीश्वर। स्वस्वामिसंबंधेधिः कर्मप्रवचनीयस्यात्। यस्मादधिकं प्रत्येवश्रवणं तत्रसप्तमी। अ
 त्रकर्मप्रवचनीययुक्तेसप्तमीस्यात्। उपपराद्धेहरेर्गुणाः। परार्थोदधिकाइत्यर्थः। ऐश्वर्येतुस्वस्वामिपर्यायेण
 सप्तमी। अधिभुविरामः। अधिरामेभः। सप्तमी। शौडैरितिसमासपक्षेतुरामाधीना। अपडक्षेत्यादिनरवः। विष्णो
 षाक्षमि। अधिः करोप्राकृसंज्ञो वास्यादीश्वर्ये। यदजमाधिकरिष्यति विनियोक्ष्यतइत्यर्थः। इहविनियोक्तुरी
 श्वरतंगम्यते। अगतित्वात्तिडिः बोदात्तवतीतिनिघातोन्॥ कर्त्ता कर्मचकुरणं संप्रदानं तथैवच॥ अपादाना
 धिकरणमित्याहुः कारका। विषयः॥ इतिविभक्त्यर्थः॥ ॥ श्रीः समर्थः पदविधिः। पदसंबंधीयोविधिः सप्त
 मर्थोश्रितोबोध्यः। प्राक्कडारासमासः। कडाराः कर्मधारयइत्यतः प्राक्समासमासइत्यधिक्रियते। सहस्रपासह

यो

४६

तियोगो विभज्यते। सुबंतेसमर्थेन सहस्रसमस्यते। योगविभागस्येष्टसिध्यर्थत्वात्कतिपयतिउंतोत्तरपदोपसमासः। सवच्छंदस्येव
 पर्यवृणत। अनुचलत्। सुपा। सप्तम्योसहस्रसमस्यते। समासत्वात्प्रातिपदिकत्वं। सुयोधतुप्रातिपदिकयोः। एतयोरवयवस्यसुयो
 लुक्प्रकृत्यात्। भूतपूर्वचरडितिनिर्देशात्पूर्वनिपातः। पूर्वभूतोभूतपूर्वः। इवेनसहसमासोविभक्त्यलोपश्च। जीमू
 तस्येव। अव्ययीभावः। अधिकारोयं। प्राकृत्युरुवात्। अव्ययविभक्तिः समीपसमृद्धिः। अर्थोभावात्प्रयासंप्रतिशब्दप्रा
 दुर्भावपश्चादध्यानुपूर्वयोगपदसादृश्यसंपत्तिस्तत्कल्यांतवचनेषु। अव्ययमितियोगोविभज्यते। अव्ययं समर्थेनस
 मस्यतेसोव्ययीभावः। प्रथमानिर्दिष्टसमासुपसर्जनं। समासशब्देप्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जनसंज्ञं स्यात्। उपसर्जनं पूर्व। स
 मासेउपसर्जनं प्राक्प्रयोज्यं। एकविभक्तिचापूर्वनिपाते। विग्रहेयन्त्रियतविभक्तिकं तदुपसर्जनं स्यान्तुतस्यपूर्वनिपा
 तः। गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य। उपसर्जनं योगोशब्दस्त्रीप्रत्ययोतंचतदंतस्यप्रातिपदिकस्यद्रव्यः स्यात्। अव्ययीभावश्चेत्य
 व्ययं। नाव्ययीभावादतोन्मयंचम्याः। अदंतादव्ययीभावात्तृतीयासप्तम्योर्बहुलं। अदंतादव्ययीभावात्तृतीयासप्तम्योर्ब
 हुलंममूभावः। अपदिशं। अपदिशेन। अपदिशे। बहुलग्रहणात्समइमुन्मत्तगंगमिदोत्योसप्तम्यो निसममूभावः। वि
 भक्तीत्यादेरयमर्थः। विभक्त्यर्थोदिषुवर्तमानमव्ययंसुबंतेनसहसमस्यतेसोव्ययीभावः। विभक्तौतावत्। हरेरप्यधि

य

म

४३/४ (A) ✓

सि.पू.

४

हरि। सप्तम्यर्थे वावद्योतकोधिः। हरिडि। अधि इत्यलौकिकं विग्रहवाक्यं। अत्र निपातेनाभिहिते पर्यधिकरणे वचनसाम-
र्थ्यात्सप्तमी। अवयवीभावश्चात्रयं न पुंसकं स्यात्। इत्थेन पुंसके प्रातिपदिकस्य। गोपयतीति गाः यातीति गोपाः तस्मिन् न क-
धि गोपं। समीपे। रुक्मस्य समीपे उपरुक्लं। समयाग्रामं। निकषालंका। आरादनादिस्वरतुनावयवीभावः। अभितः परितः अस्या-
रादिति द्वितीयापेक्षेन विधानसामर्थ्यात्। मद्राणां समृद्धिः सुमद्र। यवननायुद्धिर्दुर्यवनं। विगताक्रुद्धिः व्युद्धिः। मक्षिकाणा-
मभावे निर्मक्षिकं। हिमस्यात्ययोति हिमं अस्यो ध्वंसः निद्रा संप्रतिनयुज्यत इत्यतिनिद्रा। हरिशब्दस्य प्रकाश इति ह-
रि। विच्छेदः पश्चादनुविद्युः। पश्चाच्छब्दस्य तुनाय समासः। ततः पश्चात्त्वं स्य तत्तत्ति साध्यप्रयोगात्। योग्यतावीप्सापदार्थानति-
वृत्तिसादृश्यानि यथार्थः। रूपस्य योग्यमनुरूपं। रूपस्य योग्यमित्यर्थः। अर्धमर्थप्रतीतिप्रत्यर्थं। प्रतिशब्दस्य वीप्सायां क-
र्मप्रवचनीयसंज्ञाविधानसामर्थ्यात्। तद्योगे द्वितीयागर्भवाक्यमपि। शक्तिमनतिक्रम्य यथाशक्ति। हरेः सादृश्यं सहा-
वक्ष्यमाणेन सहस्यसः। ज्येष्ठस्यानुपूर्वेण तनुज्येष्ठं। चक्रेण युगपदिति विग्रहे। अवयवीभावे वा काले। सहस्यसः स्यादवयवी-
भावेन तु काले। सचक्रं। कालितु सहपूर्वाहं। सदृशः सरव्याससरिव। यथार्थत्वेनैव सिद्धिं पुनः सादृश्यग्रहणं गुणं हते सा-
दृश्ये यथास्यादित्येवमर्थः। क्षत्राणां संचतिः सक्षत्रं। क्रुद्धेराधिक्यं समृद्धिः। अनुसंभ्रामभावः संपत्तिरिति भेदः। तृणमण्य-
परिसृज्य सत्तृणमिति। साकल्येनेत्यर्थः। न तत्र तृणमक्षणे तात्पर्यं। अंते अग्निग्रंथपर्यंतमधीते साग्निं यथासादृश्ये॥

वा

पि

४६